

I.

Obecně k ochraně slabší strany
v právu obchodních korporací

Ochrana slabší strany v korporátním právu

Nová kodifikace českého soukromého práva přinesla na jedné straně zvýšení důrazu na smluvní svobodu a autonomii vůle, na straně druhé však i akcent ochrany slabší strany. Ve smluvním právu se objevuje koncept adhezní smlouvy jako situace, kdy je smluvní svoboda toliko zdánlivá a kdy tedy ztrácí respekt k obsahu smluvních ujednání své právně filozofické opodstatnění. Mají se tato pravidla prosadit i v právu korporátním? Nebo korporátní právo jejich užití vylučuje? A pokud ano, má toto odvětví jiné nástroje ochrany slabší strany?

1 Kdo může být slabší stranou v právu obchodních korporací

Chceme-li se zabývat problematikou ochrany slabší strany v korporátním právu, je nejprve třeba si říci, kdo touto slabší stranou je či spíše může být.

Přitom musíme rozlišit dva rozdílné koncepty: slabší strana je obecně chápána buď formálně, tedy jako kategorie osob vymezená formálními rysy, při jejichž naplnění je takovým osobám přiznávána ochrana bez ohledu na faktické vlastnosti konkrétní osoby a poměr sil v uvažovaném vztahu, nebo materiálně, tedy tak, že jsou v individuální situaci posuzovány znalosti, schopnosti a možnosti dané osoby a z toho vyplývající poměr sil a ochrana je přiznávána jen v případě zjištěné reálné nerovnováhy.

Naše dnešní civilní právo pracuje s oběma variantami, což je správné, neboť se vhodně doplňují: Formální pojetí používáme tam, kde lze pomocí formálních znaků vymezit kategorii slabších osob s takovou mírou přesnosti, že je ochrana osobě, jež ji nepotřebuje, přiznávána jen zcela výjimečně (a takové situace lze pak řešit pomocí konceptu zneužití práva); tak je tomu typicky v právu spotřebitelském, naopak příklad nevhodné formální ochrany poskytuje zákon o zneužití

významné tržní síly (zákon č. 395/2009 Sb.), který chrání *každého* dodavatele proti formálně vymezeným odběratelům, ačkoliv případů, kdy je to naopak dodavatel, kdo si může diktovat podmínky dodávky, je téměř stejně. Materiální pojetí pak tuto základní ochranu vhodně doplňuje v případech, kdy by formální ochrana byla přehnaná a zbytečně by svazovala autonomii vůle účastníků právních vztahů; typickým příkladem je § 433 obč. zák., který zakazuje podnikateli zneužít jeho „*kvalitu odborníka [nebo] své hospodářské postavení k vytváření nebo k využití závislosti slabší strany*“, přičemž druhý odstavec toliko demonstrativně a vyvratitelně dodává, kdo takovou slabší stranou může být; do kategorie materiálního pojetí pak spíše zařadíme i úpravu adhezních smluv, kde je ochrana poskytována bez ohledu na zúčastněné osoby výhradně na základě situace adheze (tedy toho, že jedna ze stran neměla reálnou možnost o smlouvě vyjednávat), což je znak povýtce materiální.

1.1 Formální ochrana

V obchodním právu obecně se použití formální ochrany jeví jako nevhodné. Jak již bylo naznačeno, ochrana slabší strany pravidelně přináší omezení autonomie vůle: slabší straně jí projevenou vůli tak docela nevěříme, předpokládáme, že jde ve skutečnosti o vnucenou vůli silnějšího. To si můžeme dobře dovolit v obecném právu civilním, kde jsou právní situace stereotypní a dobře odhadnutelné, takže omezení *právní* svobody je tu snadno přijatelnou cenou za zajištění svobody *ekonomické*. V obchodním životě s jeho bohatostí a roztočivostí by to ale byla cena nepřijatelná. A dokonce i méně invazivní ochrana, při které toliko zajišťujeme *informační* rovnováhu (tj. vůli slabší strany přikládáme plnou relevanci, zajišťujeme však, že je tvořena na základě potřebných informací a s potřebným rozmyslem), se v obchodním právu jeví jako zásadně nevhodná, neboť vždy přináší formální povinnosti obtížně slučitelné s požadavky na rychlost a neformálnost obchodního života. Zásada profesionality jako jedna z klasických zásad obchodního práva má tedy i dnes své plné odůvodnění a je dobře, že je vytknuta hned v § 5 obč. zák.

To, co bylo řečeno obecně o právu obchodním, pak musí platit i v právu obchodních korporací. Jakkoliv formálně společníci ani členové orgánů nejsou podnikateli (a to na rozdíl od řady jiných zemí dokonce ani v osobních společnostech), jsou přímo účastníky obchodního života, svým jednáním jej utvářejí a participují na zisku, který obchod výměnou za své nezanedbatelné riziko nabízí.

Vůči tomu by se na první pohled dalo namítnout, že to platí v osobních společnostech a snad ještě ve společnosti s ručením omezeným, v akciové

společnosti je ale situace jiná: akcionář je přece mnohem spíše investorem, jeho vztah ke společnosti je vzdálený, na jejím životě se často vůbec neúčastní. V takto obecné rovině ovšem tato námitka neobstojí; valná většina alespoň českých akciových společností je ovládána jedním či několika málo významnými akcionáři, či z takového úzkého kolektivu dokonce výhradně složena, a i drobní střadatelé bývají pravidelně reprezentováni nějakou formou institucionálního, profesionálního investora. Přesto je ovšem právo akciových společností skutečně oblastí, ve které formálně slabší stranu do určité míry definovat lze a je jí také přiznávána ochrana v podobě nekvalifikovaného investora v právu kapitálových trhů (opak „profesionálního zákazníka“ ve smyslu § 2a a 2b zákona č. 256/2004 Sb., o podnikání na kapitálovém trhu).

Druhou možnou oblast námitek pak představují družstva. I zde ovšem musíme rozlišovat, neboť obecně je i družstvo zakládáno za účelem účasti jeho členů na obchodním životě, byť zásadně ne za účelem dosažení zisku, ale úspory (obvykle vyloučením jednoho z článků výrobního či distribučního řetězce, a tedy úsporou jeho zisku). Výjimku (být četnou) představují družstva bytová a sociální, jejichž členům je také přiznávána ochrana § 727 a násl. z. o. k.

1.2 Materiální ochrana

Formální ochranu tedy, až na zmíněné řídké výjimky, v právu obchodních korporací aplikovat nemůžeme. Jak je to s ochranou materiální? Abychom si na tuto otázku odpověděli, bude vhodné nejdříve popsat, zda a případně v jakých situacích dochází v obchodním právu k nevyrovnanosti postavení účastníků.

Něco takového je v korporátním právu natolik časté, že lze možná dokonce hovořit o všudypřítomnosti nějaké nerovnováhy. To je způsobeno mnohostí účastníků korporátních vztahů; zatímco smluvní právo zná (až na řídké výjimky) jen dvě strany, již v primitivní societě vystupují krom jejích společníků také třetí osoby, se kterými společníci prostřednictvím society vstupují do právních vztahů. Je-li společnost přiznána subjektivita, přidává se korporace samotná, takže interagují jednak společníci mezi sebou, jednak společníci s korporací, jednak korporace se smluvními partnery. S pokračující institucionalizací pak přistupují členové orgánů korporace a případně i nositelé dalších zájmů, jako jsou zaměstnanci, spotřebitelé, popř. i osoby nějak reprezentující sociální a životní prostředí, ve kterém se korporace pohybuje.

Přítom pohlédneme-li podrobněji na tuto složitou spleť vztahů, vidíme všude potenciál pro nerovnováhu.

Mezi společníky mohou být někteří silnější, jiní slabší, a to až po extrémní známé z akciových společností. Menšinového společníka tu je třeba chránit před zneužitím většiny, většinu ale zase před šikanou společníka menšinového, který zneužívá síly, již mu taková právní ochrana dává (viz např. koncept kvalifikovaného menšinového akcionáře ve smyslu § 365 z. o. k.).

Před společnou vůlí společníků je pak třeba chránit společnost, jež tu bývá slabší stranou *par excellence*: její zájmy (jež jsou zprostředkovaně zájmy věřitelů a dalších zmíněných třetích osob) mají proti společníkům bránit volené orgány, ty jsou ovšem voleny a odvolávány právě společníky. I zde se ovšem může situace snadno obrátit, jak pozorujeme zejména ve velkých korporacích s rozptýlenou společnickou strukturou, fakticky ovládaných členy volených orgánů. K dovršení složitosti se pak může korporace snadno ocitnout s menšinovými společníky v roli oběti společníka většinového, či zase naopak může spolu s většinou společníků trpět šikanou společníků menšinových.

Slabší či silnější stranou pak bývají také členové volených orgánů: jednou jsou vydáni na milost a nemilost společníkům, jindy zase společníci, např. pro svou přílišnou četnost, nedovedou členy orgánů řádně kontrolovat a ti mohou zneužívat vzniklou informační nerovnováhu.

2 Ochrana slabší strany v korporátním právu?

Zdálo by se tedy, že ochrana slabší strany v materiálním pojetí by měla být v korporátním právu téměř všudypřítomná. Přesto se domnívám, že by takový závěr byl chybný a vedl by jen ke zbytečnému pojmovému zmatení.

Musíme totiž na tomto místě učinit jedno konceptuální upřesnění: Koncept ochrany slabší strany je primárně konceptem smluvního práva a s jeho rozšiřováním mimo smluvní situace je nutno zacházet opatrně. Nejde totiž jen o to, že je v určité právní situaci někdo slabší a někdo silnější. Ochrana slabší strany znamená zásadně ochranu reálné *svobody* či ještě lépe *autonomie* této strany.

Ochrana autonomie vůle (či přesněji *autonomie* bez dalšího), jako princip na první pohled opačný k ochraně slabší strany, je v právu projevem respektu k obecné svobodě jednotlivce. Vycházejíce z přesvědčení, že každý sám nejlépe ví, co je pro něj dobré, poskytujeme mu také právní svobodu, možnost, aby si při právní interakci s druhým sám určil, jaká chce mít práva a povinnosti, aby tedy auto-normoval svou situaci. Ochrana slabší strany pak ovšem ve skutečnosti není opačným konceptem, ale naopak jiným projevem téhož.

Nastupuje v situaci, kdy jedna ze stran může vnutit svou vůli té druhé, kdy se tedy z pohledu slabší strany již nejedná o situaci *autonomie*, ale naopak *heteronomie*, tedy kdy by o jejím právním postavení rozhodovala silnější strana. V tu chvíli jejímu projevu vůle odpíráme relevanci, neboť je to již jen zdánlivě její vůle, ve skutečnosti je to vůle druhého. Vytyčením mezí, ve kterých slabší strana může právně relevantně vůli projevit, ve skutečnosti chráníme její svobodu.

Tato technika ovšem má své místo pojmově jen tam, kde dochází k utváření soukromé právní normy v přímé interakci dvou či několika vůlí: kde není autonomie, nelze hovořit ani o její ochraně v podobě ochrany (autonomie) slabší strany. V korporátním právu přitom zcela pravidelně vznikají situace heteronomní, přimo tu předpokládáme, že právní postavení určitého subjektu (samotné korporace a zprostředkovaně tím i osob vstupujících do právních vztahů s korporací) bude utvářeno vůlí jiného či jiných (zejména společníků, ale i členů volených orgánů).

O ochraně slabší strany by tak mohlo být hovořeno jen v prostoru autonomních situací, tedy situací, které se nedotýkají korporace jako takové, ale jen dalších mezi sebou více či méně svobodně vyjednávajících aktérů korporátního práva.

To mohou být ovšem v podstatě jen vztahy mezi společníky, neboť již ve vztahu k členům volených orgánů jde také – a dokonce především – o zájem samotné korporace, která zde vlastní vůli zastoupena není. Ani pro vztahy mezi společníky ovšem koncept ochrany slabší strany (alespoň tak, jak jej známe ze smluvního práva) není příliš využitelný nejméně ze dvou důvodů.

Jednak je třeba si uvědomit, že ve smluvním právu je rozložení sil mezi stranami až na naprosté výjimky v čase stabilní. Strana, která byla v silnějším postavení při uzavírání smlouvy, v tomto postavení nejspíše zůstane po celou dobu jejího trvání. Naopak pro korporátní právo je typická dynamika rozložení sil. Představme si společnost, kterou založí tři rovnocenní partneři, již si také takto rovnocenně stanoví své poměry. Po několika letech se ovšem dva začnou o další směřování korporace přit se třetím, přičemž se vůči němu dostávají do většinového postavení. Společnost tím trpí, až se po dalších několika letech podaří situaci vyřešit vstupem nového investora, který odkoupí podíl rebelujícího společníka a zároveň navýší (technicky samozřejmě na základě rozhodnutí stávajících společníků) základní kapitál tak, že se oba zbývající společníci stanou menšinovými. Po novém impulsu zase společnost roste tak rychle, že se jednoho dne rozhodne vstoupit na burzu a všichni tři dosavadní společníci si ponechají jen blokační minoritu. Takto lze pokračovat donekonečna. Po celou

tu dobu přitom bude mít společnost tutéž společenskou smlouvu. Jak na ni aplikovat principy ochrany slabší strany známé ze smluvního práva? Budeme určité klauzule různě vykládat podle toho, v jakém postavení je zrovna ten, vůči komu se aplikují? Či dokonce někdy a vůči někomu je budeme považovat za neplatné, protože jde o někoho, kdo k této smlouvě např. nákupem akcií adhe-roval, aniž by měl možnost prosadit její změnu? Zajisté nikoliv.

Navíc i ve vztazích mezi společníky málokdy jde jen o ně samé, často tak či onak o společnost. Tak např. právo na informace sice slouží na první pohled k ochraně společníka, zprostředkovaně však, a není to méně důležité, k ochraně samotné korporace, neboť toto právo ve spojení s dalšími (zejména společ-nickou žalobou) představuje významný kontrolní mechanismus proti zneužití postavení členů volených orgánů nebo ovládajících osob. Také právo volit členy orgánů všemi společníky je důležité pro ochranu společnosti před zneuží-vajícím chováním těchto osob (ať už v zájmu vlastním či zájmu společníka, kte-rému by třeba bylo toto právo vyhrazeno, pokud by to daný právní řád pro daný typ korporace připouštěl). Za čistě autonomní lze tak zřejmě považovat jen majetková práva společníků či přesněji jejich rozdělení mezi ně. I zde ovšem jen v určitých limitech, protože např. společník, který by se zcela zřeknul všech majetkových práv, by ztrácel majetkovou motivaci pro výkon svých práv ostat-ních, což by mohlo vést k těžko předvídatelným a sotva chtěným důsledkům.

3 Korporace jako nástroj vyvažování zájmů

Jak tedy patrně, koncept ochrany slabší strany, jak jej známe ze smluvního práva, má sotva co praktického korporátnímu právu nabídnout. Mohli bychom ovšem říci, že je to jen věc vymezení pojmů, a pojem ochrany slabší strany rozšířit tak, aby právě vznesené námitky ztratily své opodstatnění. To by ovšem bylo podle mého názoru zbytečné, neboť bychom po tomto rozšíření vlastně vtáhli do tohoto pojmu korporátní právo jako celek.

Jedinou možností pojmového rozšíření by totiž bylo, že bychom hovořili o ochraně slabší strany (či spíše slabšího) všude tam, kde právo omezuje něčí autonomii ve prospěch zájmu někoho jiného. Není to ale podstata korporace jako takové? Posloužíme-li si na chvíli představou korporace jako nexu smluv, můžeme ji mít jako institucionalizovaný středobod zásadně nerovnovážných vztahů. A všechny instituty korporátního práva, ono jemné předitivo vzájemných kontrolních a vyrovnávacích mechanismů, prohlásit za nástroje vyvažování zájmů, které při utváření právních vztahů v korporaci nejsou právě vůbec či

dostatečně chráněny nějakou právně relevantní vůlí: zájmů věřitelů na ekonomické trvalosti dlužníka, zájmů menšinového společníka na prosperitě korporace a podílu na této prosperitě, zájmů veřejnosti na společensky odpovědném chování korporace atd.

A právě nahlédnutí této role korporátního práva a vůbec institutu korporace je myslím poučením, jež nám toto drobné zamyšlení nabízí. Korporátní právo nevzniklo pro společníky korporací právě vládnoucí, ale *proti nim*: jako prostředek ochrany všech, kteří mohou být existencí korporace dotčeni, jako soubor podmínek, jež musí společníci dodržet, chtějí-li tohoto mocného ekonomického nástroje využít.

Tohoto poučení pak lze dobře využít pro rozhodnutí otázky, nakolik je naše právo obchodních korporací kogentní a nakolik dispozitivní, otázky, na které naše pozitivní právo dnes odpověď po hříchu nedává: vzhledem ke všemu uvedenému mohou být podle mého názoru dispozitivní (při jistém zjednodušení) toliko pravidla upravující vztahy společníků navzájem a ta zbývající jen pokud a v rozsahu, ve kterém odchylka od pravidla nezasáhne funkčnost mechanismů sloužících k ochraně aktuálních či potenciálních zájmů jiných. Tato otázka by ovšem vyžadovala detailnější rozpracování, pro něhož může být toto zamyšlení jen principiálním vstupem.